Primo Levi en het Verzet

Primo Levi et la Résistance

Primo Levi and Resistance

Frediano Sessi

Traducteur : Patrick De Rynck

Édition électronique

URL : <https://journals.openedition.org/temoigner/1504>

DOI : 10.4000/temoigner.1504

ISSN : 2506-6390

Cet article est une traduction de :

Primo Levi et la Résistance - URL : <https://journals.openedition.org/temoigner/1415> [fr]

Éditeur :

Éditions du Centre d'études et de documentation Mémoire d'Auschwitz, Éditions Kimé

Édition imprimée

Date de publication : 31 décembre 2014

Pagination : 66-77

ISBN : 978-2-84174-688-0

ISSN : 2031-4183

Référence électronique

Frediano Sessi, «Primo Levi en het Verzet», *Témoigner. Entre histoire et mémoire* [Online], 119 | 2014, Online op 01 juin 2015, geraadpleegd op 02 février 2022. URL: <http://journals.openedition.org/temoigner/1504> ; DOI: <https://doi.org/10.4000/temoigner.1504>

Primo Levi en het Verzet

→ **Frediano Sessi**,
Universiteit van Mantua

Om het gehucht Amay te bereiken, gelegen op een hoogte van 1 425 meter, moet je over een steile en erg bochtige asfaltweg. Hij vertrekt in het centrum van de gemeente Saint-Vincent in de Aostavallei en volgt slechts gedeeltelijk het onverharde muilezelpad dat je in de jaren veertig naar Albergo Ristoro bracht. Hier kwam volgens sommigen Primo Levi eind september of begin oktober 1943 aan, in het gezelschap van zijn moeder en zijn zus Anna Maria.¹ Ze waren op de vlucht voor de rassenwetten en de bombardementen op de steden. Anna Maria vertelt:

Aanvankelijk waren we allemaal samen in Amay [...] en we zijn er bijna de hele herfst gebleven. Het was er koud en misschien had het al gesneeuwd. We voelden ons niet echt in gevaar en Primo trok zelfs naar Saint-Vincent om er getuige te zijn op het huwelijk van Lea Fubini. Toch heb ik op een gegeven ogenblik beslist weer naar de vallei af te dalen. (Chiappano 2010, 62)

De precieze datum waarop Primo alleen achterbleef kennen we niet, maar de feiten waarover Anna Maria het heeft, situeren zich eind november of begin december. Vanuit hun toevluchtsoord zagen de Levi's 'vreselijke taferelen' van vermoeide, uitgehongerde en moedeloze mensen die rondzwierven om de wegen te vermijden. In een artikel dat verscheen in *La Stampa* van 9 september 1943 schrijft Primo Levi:

[D]e toestand was hopeloos, het spektakel dat zich voor mijn ogen afspeelde onvergetelijk: de restanten van de Italiaanse troepen die het zuiden van Frankrijk hadden bezet stroomden nu in wanorde over de bergen richting Italië. Enkele soldaten waren erin geslaagd – of wensten – hun wapens te bewaren. Koortsachtig waren ze allemaal op zoek naar burgerkleren. Ze vermeden de spoorwegen en de wegen beneden in de vallei en bleven eendeloos marcheren op de bergpaden, van gehucht naar gehucht, als een kudde zonder herder. Ze waren moe, ontmoedigd, uitgehongerd, ze vroegen om brood, melk, polenta, en ze hadden maar één verlangen: terug naar huis, als het moest de hele Alpen over. Ze hadden een afkeer van het uniform dat ze droegen: tot wat diende het? Tot niets, alleen maar om hen in handen van de Duitsers te doen vallen. (Levi 2002, 1190-1193; vertaling PDR)

Tussen de regels van deze beschrijving lezen we de emoties die Primo Levi heeft ervaren. Voor zichzelf en voor de lezer roept hij die met een eenvoudige uitdrukking

(1) Vgl. P. M. Levi 1999, 69-70, met een verwijzing naar het onuitgegeven dagboek van de neven Finzi, die in september 1943, zoals zovelen, naar Zwitserland probeerden te vluchten. In het dagboek wordt op 19 september 1943 de aanwezigheid van Primo Levi in het dorp Fiéry vermeld. Hij kwam toen al van Amay.

– Militair register. Primo Levi, nummer 1598, werd afgekeurd omwille van zijn Joodse ras.

Nauwelijks drie jaar eerder was zijn oordeel over deze jeugdervaring veel minder begripvol. Op 26 juni 1980 schreef Primo Levi in een brief aan Paolo Momigliano

Primo Levi en het Verzet
(vervolg)

Levi, de directeur van het Istituto storico della Resistenza in Valle d'Aosta:

De periode waarin ik partizaan ben geweest in Valle d'Aosta is zonder enige twijfel een van de meest duistere uit mijn loopbaan, en ik praat er niet graag over: het is een verhaal van jongeren vol goede intenties, maar naïef en onnozel. Het blijft beter in de vergeethoek. [...] Wat ik daarover in *Het periodiek systeem* heb gezegd volstaat ruimschoots [...] Er nog meer over zeggen zou overdreven zijn.²

Toch zat de korte periode die hij tot de dag van zijn arrestatie in de bergen met de partizanen doorbracht, voor Primo Levi vol met voorvallen en had ze gevolgen: ze staat aan het begin van alles wat daarna zal volgen, van zijn overbrenging naar Fossoli tot aan zijn deportatie naar Auschwitz en zijn terugkeer. Wat hij erover schrijft, toont hoe diep het hem heeft getekend:

[...] want er drukte op ons [partizanen] alle drie een benauwend geheim: een geheim dat ons had voorbeschikt om gepakt te worden omdat het een paar dagen eerder alle lust om te vechten en zelfs om te leven in ons had gedooft. Ons geweten had ons gedwongen een vonnis ten uitvoer te leggen en we hadden dat gedaan, maar het had ons kapotgemaakt, murw, alleen nog maar verlangend naar het einde van alles en van onszelf [...]. (Levi 2009, 137)

Deze woorden volstaan om enkele vragen te formuleren: wat is er werkelijk gebeurd in de korte periode tussen Primo Levi's beslissing om met de partizanen tot actie over te gaan en zijn aanhouding? Wie waren de belangrijkste actoren? En tot op welke hoogte kunnen wij vandaag de dag de feiten nog reconstrueren?

Verhalen, getuigenissen of andere documenten zijn er niet om echt te kunnen begrijpen hoe Primo Levi zijn dagen, die almaar somberder werden, heeft doorgebracht in die eerste weken van zijn verblijf in Amay. Anna Maria herinnert zich nu het geluk van de eerste periode, maar ook de verveling en de valkuilen van de dagen die daarop volgden, toen het kleinste geluid hen deed opschrikken en elke aankomst van een nieuwe persoon in het dorp nieuwsgierigheid wekte, maar ook wantrouwen.³

PRILLE VERZETSKERNEN

In *Ristoro* maken Primo en Anna Maria kennis met Aldo Piacenza, een onderluitenant die de Russische campagne heeft overleefd en uit het reguliere leger is gedeserteerd. Hij heeft enkele weken voordien besloten zich bij de groep-Bachi te voegen. Hij is jonger dan Levi, heeft diens zus gekend en was ook leerling aan het lyceum Massimo d'Azeglio. 's Avonds daagt Guido Bachi soms op voor het diner. Hij is geen onbekende, ook al behoorde hij in Turijn niet tot de vriendenkring van Levi. Guido, die zich geregeld terugtrekt uit het schuiloord in het bos van Frumy waar hij een groep gewapende mannen aanvoert, heeft zijn keuze gemaakt. Aldo Piacenza is vertrokken om zich in de bergen te gaan verstoppen, en zo niet te worden gerekruteerd als officier in het nieuwe leger van de RSI.⁴ Guido Bachi van zijn kant

(2) De brief wordt bewaard in de archieven van het Archivio storico dell'Istituto Storico della resistenza e della società contemporanea in Valle d'Aosta.

(3) Mijn gesprek met Anna Maria Levi vond plaats op 11 mei 2011. Privé-archief in verband met *Il lungo viaggio di Primo Levi* [De lange reis van Primo Levi], Marsilio, 2013, dossier nr. 33.

denkt al aan de gewapende strijd tegen de fascist en de Duitsers, met de steun van *Giustizia e Libertà*.⁵ Eleuterio Page en Maria Varisellaz, de eigenaren van *Ristoro*, hebben hun antifascistische ideeën nooit onder stoelen of banken gestoken. Om de draagwijdte van het hele verhaal goed te begrijpen moet men ook nog weten dat op zeven kilometer daarvandaan, in het plaatsje Brusson en enkele naburige dorpen (Graines en Arcesaz), een veel grotere groep jongeren zich probeerde te bewapenen en te organiseren om zich te verdedigen tegen eventuele invallen van de fascist en de Duitsers. ‘Casalesi’ worden ze genoemd, omdat ze afkomstig zijn van de stad Casale Monferrato. Lokaal gaat het gerucht dat ze weinig aanbevelenswaardig zijn. Hun commandant zou nauwelijks ervaring hebben en de discipline niet kunnen handhaven. En niet iedereen zou naar de bergen zijn vertrokken om er een vrijheidsideaal na te streven.

Hier en ook elders in het noorden van Italië ontstaan in deze weken verzetskernen, spontane maar ook kernen die met politieke groeperingen zijn verbonden. We kunnen spreken van een ‘pre-verzet’. Hier en ook elders vinden er tragedies plaats die onder meer te wijten zijn aan het gebrek aan ervaring en aan de gevaren die met deze keuze zijn verbonden: zo is er het verhaal van de broers Cervi⁶ dat zich precies in de eerste herfstmaanden en de winter van 1943 afspeelt, zoals dat van Levi.

We weten inmiddels dat er op enkele kilometers van elkaar, tussen de Ayasvallei en de Col de Joux, twee groepen verblijven die eigenlijk niets met elkaar gemeen hebben. De kleinste groep staat onder leiding van Guido Bachi en is verbonden met *Giustizia e Libertà*. Ze telt maar weinig leden, en dat zijn voor het grootste deel intellectuelen of mensen die behoren tot de gevestigde Turijnse bourgeoisie.⁷ Zij hebben massa’s ideeën en koesteren wraakgevoelens, maar ze staan er zeer afkerig tegenover om die met geweld tot uiting te brengen en dus om wapens in te zetten, ook al zijn er leden – in tegenstelling tot wat Primo Levi hierover zegt – met militaire ervaring die goed getraind zijn in het gebruik van wapens en explosieven.

De omvangrijkere groep van Monferrato beschikt over een flinke voorraad wapens en munitie: ‘Forte di un ufficiale, un maresciallo, circa 70 uomini, 20 inglesi, 5 fucili mitragliatori, 6 mitra Berretta, una trentina di fucili, numerose pistole e bombe (circa un centinaio). Tre automezzi, magazzino viveri e vestiario.’ (‘Een officier, een sergeant, ongeveer 70 manschappen, 20 Engelsen, 5 machinegeweren, 6 machinegeweren Beretta, een dertigtal revolvers, veel pistolen en bommen (ongeveer honderd). Drie voertuigen, een voorraad voedsel en kleren.’)⁸

Deze groep gaat met meer moed en vastbeslotenheid tot de actie over, zoals blijkt uit de vele militaire initiatieven die in nauwelijks enkele weken tijd worden genomen, waaronder de aanval op de kazerne van de milizie. Maar de groep is intern verdeeld over het bevelvoederschap en wordt verscheurd door een interne twist tussen twee tegengestelde politieke strekkingen, al zijn die alle twee door

© Alle rechten voorbehouden

– Portret op de valse identiteitskaart van Primo Levi in 1943.

(4) Noot van de vertaler: RSI = *Repubblica sociale italiana*, de laatste fascistische staat die Mussolini in september 1943 oprichtte in centraal Noord-Italië.

(5) Noot van de vertaler: *Giustizia e Libertà* is de antifascistische beweging van liberaal-socialistische strekking die in 1929 in Parijs werd opgericht door antifascistische vluchtelingen uit Italië. Zij stond tijdens de Tweede Wereldoorlog aan de wieg van de oprichting van gewapende verzetsgroepen met dezelfde naam.

(6) Noot van de vertaler: de zeven broers Cervi kwamen uit een antifascistische Italiaanse familie en waren tijdens de Tweede Wereldoorlog alle zeven partizanen. Ze werden in december 1943 door de fascist en vermoord.

(7) De historische referentie komt uit: Sessi, Sandri & Collotti 2001.

(8) Verklaring van onderluitenant Mario Meoli (alias De Ceglie), prefettura repubblicana d'Aosta, zonder datum (in elk geval tussen eind januari en februari 1944): eensluidend afschrift in het Archivio dell'Istituto storico della resistenza e della società contemporanea in Valle d'Aosta.

Primo Levi en het Verzet
(vervolg)

de beweging geïnspireerd. Haar kracht ligt in de getalsterkte. De manschappen zijn nauwelijks getraind in het handhaven van discipline, maar ze kunnen vechten. De zwakte van de groep is het leiderschap zonder gezag, dat zelfs de aanwezigheid duldt van individuen zonder geweten, moreel noch politiek. De broers Rossi (Italo, Francesco en Bruno, de jongste) hebben met geweld het leiderschap van de groep veroverd. Zij lieten zich inspireren door de politieke lijn van Mario Acquaviva, een charismatische politieke militant en een referentiefiguur in de internationale communistische beweging (Meni 2000, 93). Hij kwam uit de Bordiga-strekking van de Italiaanse communistische partij, die als beweging een duidelijke lijn volgde: nu het fascisme van Mussolini dood en begraven is, moet men vermijden in de val van de bourgeoispartijen te trappen die het proletariaat aan hun eigen belangen willen onderwerpen. Men moet dan ook voor de klassenstrijd kiezen, niet voor een unitair antifascistisch verzet. Dat staat in scherp contrast met de partizanen van het CLN (Comitato di Liberazione Nazionale) van Casale Monferrato, van oudsher antifascisten, die het regime al achter de tralies had gezet en die verkiezen te ageren binnen een unitair perspectief.

Primo Levi zal de kans niet krijgen om deze partizanengroep te leren kennen. Hij zal zich dus ook geen rekenschap kunnen geven van het gevaar dat ze vormt voor elke andere organisatie van partizanen. De contacten worden verzorgd door Aldo Piacenza en Guido Bachi, die tegelijk gefascineerd én ongerust zijn door de strijdbaarheid die van deze jonge revolutionairen kan uitgaan. Ze zijn met meer dan honderd.

Wat de fascistten betreft en hun tactiek om de partizanenorganisaties te doen stoppen: de fascistische prefect en hoofd van de provincie Cesare Augusto Carnazzi verwerpt het idee van een rechtstreekse gewapende confrontatie. Hij beslist om met enkele van zijn officieren te infiltreren in de rangen van de rebellen, omdat hij informatie heeft gekregen over de stevige ruzies over het bevelvoerderschap van de groep Brusson-Arcesaz-Graines (Nicco 1990).

Terug naar Primo Levi en de groep mannen die hun toevlucht hebben gezocht in Amay en Frumy, en dus – het is goed dit te onderstrepen – goed beschut voor Carnazzi en de fascistten, zoals alle andere rebellengroepjes die zich schuilhielden in de dorpen en de alpenweiden in de valleien. De protagonisten van de groep zijn met weinig, maar ook bij hen smeult de tweedracht die straks de oorzaak van hun nederlaag zal worden. Het gaat om Primo Levi en met hem Guido Bachi en Aldo Piacenza, Giovanni Bertolini (beter bekend als 'Berto'), Cesare Vitta (de neef van Guido), Emilio en later (omstreeks begin december) Vanda Maestro en Luciana Nissim. Er zijn nog andere mensen bij, maar hun aantal is onbekend.

Uit Turijn komen enkele soldaten die werden gestuurd door de advocaat Camillo Reynaud van de Partito d'Azione.⁹ Er voegen zich ook enkele jongeren bij, zoals Andrea Luciano Zabaldano (°1926, uit Monforte d'Alba, strijdnaam 'Mare') en Fulvio Oppezzo (°eind juli 1925, uit Cavaglià di Biella). De meesten zijn dus Piemontezen. Volgens geruchten uit diverse hoeken zouden Zabaldano en Oppezzo ongedisciplineerde opportunisten zijn die bereid zijn om bij de lokale bevolking bezittingen

(9) Noot van de vertaler: De Partito d'Azione is een van de zeven partijen die tijdens de Tweede Wereldoorlog deel uitmaakten van het Comitato di Liberazione Nazionale. De partij werd in 1853 door Mazzini opgericht en in 1942 heropgericht. Ze verenigde alle niet-communistische en niet-katholieke antifascisten in het Italiaanse verzet tegen het fascisme van de nazi's.

en levensmiddelen te verdonkeremanen. Ze zouden bedreigend zijn, niet vatbaar voor rede en gewelddadig.

De groep lijkt pas begin november in actie te komen, als uit Turijn de eerste fondsen komen voor materiële ondersteuning. Pas dan kunnen de verkenningsoverdrachten in het gebied beginnen om de beste schuilplekken en vluchtwegen op te sporen, en om wapens in te zamelen. Guido Bachi herinnert zich dat een van de eerste missies als doel had het belastingkantoor van Châtillon te beroven, helemaal aan het eind van de vallei, niet ver van Saint-Vincent: de buit van deze operatie bedroeg twee- tot drieduizend lire.

Aldo Piacenza van zijn kant herinnert zich nog goed de lange missies van het begin. Een daarvan bestond uit het opzoeken van wapens, samen met Primo Levi:

Het was typisch voor Primo... Wij hadden vernomen dat er een schuilplek van wapens was ergens boven Chambave, achter Châtillon. We hadden de hele nacht in de bergen gelopen, in de kou, en we hadden daarbij maar één of twee uurtjes gerust, leunend tegen een muur. Als bij wonder hadden we de wapens gevonden [...]: granaten, revolvers, pistolen.

Ze waren te voet teruggekomen naar het basiskamp, met dat gewicht op hun schouders, zonder goed te beseffen hoe vermoeiend de beklimming was. Aldo en Primo waren blij, maar tegelijk 'gaf Primo een ongelukkige indruk, wat typisch voor hem was zoals ik al aangaf'. En hij zei: 'Hoe triest is het niet, Aldo, dat een mens wapens moet zoeken om ze tegen andere mensen te gebruiken.' (gesprek met Aldo Piacenza in Angier 2004, 252)

Maar zoals ook elders het geval was, kwam het gevaar van binnenuit tijdens deze eerste maanden waarin partizanengroepen zich organiseerden:

Voor onszelf en voor de lokale mensen was het onvermijdelijk dat we, zodra we er lucht van kregen, al degenen die diefstallen hadden gepleegd elimineerden. Jammer genoeg was er geen ander middel dan het fysiek uitschakelen, dat ook als krachtige ontrading werkte. Om onze geloofwaardigheid niet te verliezen, moesten we krachtig en meedoogenloos zijn. (Nicco 1990, 34)

Deze getuigenis van een partizaan uit Giaveno, niet ver van Turijn, kan als exemplarisch gelden voor een situatie die een kwellend was voor de meeste partizanengroeperingen. Men leefde opgejaagd, te midden van doodsbange mensen aan wie men wel hulp en bescherming moest vragen en die op hun beurt hun leven op het spel zetten als ze de aanwezigheid van 'rebellens' in de streek niet aangaven.

STROOMVERSNELLING

In de groep-Bachi, waar Primo Levi zich rekenschap begint te geven van wat het verzet betekent, komt alles in de nacht van 8 op 9 december in een stroomversnelling: dan worden twee jongeren geëxecuteerd, vermoedelijk door sergeant Giovanni

Primo Levi en het Verzet
(vervolg)

Bertolini. Volgens Guido Bachi hadden de twee ongehoorzame jongeren, Zabaldano en Oppezzo, niet alleen ‘de kippen van de boeren uit de omgeving’ opgeëist, maar hadden ze ook besloten dat hijzelf moest sterven, omdat hij zich verzette tegen het feit dat zij meteen actie wilden voeren, zonder de orders van het CLN af te wachten.

In zijn getuigenverklaring uit 1945 bevestigde Guido Bachi dat hij de nacht van 8 december in Brusson had doorgebracht. Tijdens zijn afwezigheid doodde sergeant-majoor Giovanni Bertolini, bekend als ‘Berto’, die hem verving, de twee mannen buiten het schuiloord in Frumy. Bijna vijftig jaar later herhaalde hij nog eens dat hij niets te maken had gehad met de executies en dat hij daar pas naderhand over werd ingelicht.¹⁰ Hij vertelde bovendien dat Berto gedwongen was geweest hen uit de weg te ruimen. Hij liet ze eerst ontwapenen, leidde hen weg uit het berghuis en doodde hen op honderd tot honderdvijftig meter daarvandaan met een spervuur uit zijn Beretta-mitraillette. Op hun lijken had Berto vervolgens documenten en persoonlijke voorwerpen gevonden en verzameld, waarbij hij de bedoeling had ze naar hun respectieve families te sturen.¹¹

We herinneren hier nog eens aan wat Primo Levi schreef in verband met een feit dat zich had voorgedaan binnen de groep en dat nu is opgehelderd: ‘want er drukte op ons [partizanen] alle drie een benauwend geheim: een geheim dat ons had voorbeschikt om gepakt te worden omdat het, een paar dagen eerder, alle lust om te vechten en zelfs om te leven in ons had gedoofd’ (Levi 2009, 137).

We moeten nu enkele dagen terugspoelen, meer bepaald naar 5 december. De officier van de milizie Edilio Cagni voegt zich bij de groep van Brusson-Arcesaz-Graines. Hij is zogezegd een luitenant uit het leger die op de vlucht is en noemt zich met een valse naam ‘Renato Redi’. Hij is vergezeld van onderluitenanten Bianchi (valse naam: Carlo Cerri) en Mario Meoli (alias: De Ceglie). Na zijn infiltratie neemt hij de leiding van de groep waar, waarbij hij profiteert van de interne conflicten tussen het CLN van Casale Monferrato en de Bordiga-strekking van de broers Rossi. Uit de documenten die we voor deze reconstructie¹² hebben gebruikt, blijkt duidelijk dat de groep partizanen waar Primo Levi toe behoorde op dat moment niemand interesse opwekt. Ze is te klein om als gevaarlijk te worden bestempeld, en militair gezien te ‘ontwapend’ om de kiem te kunnen vormen van een toekomstige groots opgezette rebellengroep.

In Brusson heeft men in elk geval de tijd noch de middelen om informatie in te winnen over Redi en de mannen die hem vergezellen (Cerri en Meoli). De communicatie verloopt er traag en moeizaam. Redi doet meteen zijn kritiek op de broers Rossi uit de doeken en geeft daarbij blijk van grote vaardigheden en veel ervaring op het vlak van de militaire organisatie en de omkadering van mensen. Als hij eenmaal de leiding in handen krijgt, zo verklaart hij, ‘heb ik mijn uiterste best gedaan om het kamp, dat zich in een deerniswekkende toestand bevond, militair te organiseren. De volgende dagen deden we ook schietoefeningen, met geen ander doel dan het gewicht van de munitievoorraden te doen verminderen.’¹³

Vanaf dat moment staat de groep van ‘opstandelingen’ die actief is tussen Brusson-Arcesaz en Graines onder controle van drie spionnen van de RSI. Precies

(10) Proces-verbaal van de aanklacht van 6 juni 1945, van *dottore* Guido Bachi, ingediend bij de officier van de gerechtelijke politie Giulio Filippetto. Archivio dell'Istituto storico della resistenza e della società contemporanea in Valle d'Aosta.

(11) Kazerne van de douaniers van Aosta, proces-verbaal van de ondervraging van Aldo Piacenza, op 11 januari 1944, voor de commissaris van de openbare veiligheid, *dottore* Camillo Renzi. Archivio dell'Istituto storico della resistenza e della società contemporanea in Valle d'Aosta.

(12) Aosta, 7 maart 1944, la Prefettura repubblicana alla Procura generale di Stato presso il Tribunale Speciale di difesa Stato e p.c. al Ministero dell'interno, direzione generale di P.S., in Archivio dell'Istituto storico della resistenza e della società contemporanea in Valle d'Aosta.

(13) Verklaring van luitenant Renato Redi (alias Edilio Cagni), Prefettura repubblicana d'Aosta..

op 9 december is hun greep op de partizanen groter aan het worden. Guido Bachi en Aldo Piacenza maken dan hun opwachting; zij zijn terug van de actie waarin hun mannen gedwongen waren twee leden van de groep te executeren. Redi schrijft: 'Op 9 december begaf ik me naar Brusson in het gezelschap van Meoli om er een vergadering bij te wonen met de gezant van de centrale directie van het Front voor Nationale Bevrijding in Turijn. Behalve wij tweeën waren daar aanwezig: de gezant uit Turijn, Bachi, Carretto, De Furia, Pagliolico, Piacenza en een onbekende.' Tijdens de ontmoeting vindt een confrontatie van de diverse standpunten plaats. Dit is zijn conclusie: 'Op verzoek van Bachi heb ik Meoli naar Amay gestuurd.'¹⁴

AANGEHOUDEN

Voor we voortgaan moeten we het verband onderstrepen tussen de dood van de twee jongeren die in de bossen van Frumy werden geëxecuteerd en de beslissing van Bachi om de banden met de groep-Brusson nauwer aan te halen en hen om een militair expert te vragen die de groep kan reorganiseren. Het gevolg is dat de kleine groep van Amay-Frumy, die aan het begin van de operatie van prefect Carnazzi niemand interesseerde, vanaf nu in het vizier komt van de acties van de soldaten van de RSI. De drie geïnfiltreerden ter plaatse hebben de groep ontdekt en ze wordt als gevaarlijk beschouwd, al was het maar door de vastbeslotenheid waarmee Bachi en Piacenza hadden besloten hun organisatie te versterken.

Luciana Nissim herinnert zich dat '[p]lotseling, 's ochtends, het huis omsingeld was' (Chiappano 2010, 67-68). De veertig mannen van de milizie die bedoeld waren voor de basis Amay-Frumy, druppelden in de nacht van 12 op 13 december binnen, vergezeld van honden en voorzien van toortsen. Ze maakten gebruik van het muilezelpad of klommen door het bos dat recht op de vallei stond. Ze waren rustig: Meoli had hen ingelicht over het feit dat de groep ongevaarlijk was en dat de leden ervan nog niet geoefend waren in het vechten op een hoogte. Een handvol mannen zou volstaan om hen te vernietigen: sommige van de rebellen waren ook nog eens zo 'bourgeois' dat ze een hotelletje als schuiloord hadden uitgekozen!

Primo Levi werd aangehouden en geslagen. Zijn literaire verhaal van deze bewogen momenten is een ankerpunt om zijn versie van de feiten te begrijpen. Ondanks het geblaf van de honden op het moment van hun aanhouding was iedereen 'nog bedwelmd door de slaap'.

© Anna Maria Levi

– 1942. Primo Levi en Franco Momigliano.

(14) *Ibid.*

Primo Levi en het Verzet (vervolg)

Ze sloegen ons een beetje, waarschuwden ons ‘geen onberaden dingen te doen’, beloofden ons dat ze ons op zekere manier waar we niet van terug hadden zouden ondervragen en daarna meteen fusilleren, stelden zich in dichte gelederen om ons heen op en we gingen op weg naar de pas. (Levi 2009, 136)

Het gaat om de weg naar de top van de Col de Joux, die daarna afdaalt richting Brusson.

Over dat ‘beetje slaan’ geeft Aldo Piacenza meer details: Primo Levi werd met zo’n kracht geslagen dat de uren nadien op zijn gezicht nog de afdruk van de hand te zien was (in Angier 2004, 136). Sinds hun aanhouding waren de vier van elkaar gescheiden en werden ze verplicht te marcheren omgeven door militairen. De eigenaren van *Ristoro* ondergingen dezelfde behandeling.

Guido Bachi, die te voet onderweg was naar Amay, kruiste de kleine colonne en zijn vrienden deden of ze hem niet herkenden. Hij werd tegengehouden en toonde zijn vervalste identiteitskaart. De commandant van de militie, Ferro, hield hem aan: via Meoli wist hij met wie hij te doen had. De gewapende mannen van de basis van Frumy volgden hen een tijdlang. Ze probeerden in te schatten op welk moment ze tot de aanval konden overgaan, zonder gevaar voor hun eigen leven, om de gevangenen te bevrijden. Maar omdat ze met te weinig waren en er niemand was die hen met vaste hand kon leiden, kozen ze er uiteindelijk voor zich in de bossen te verbergen en zich later bij de andere troepen te voegen.

Alles ging razendsnel en de gevangenen moesten meteen beslissen wat ze tijdens de ondervragingen zouden zeggen. Guido Bachi, die door Meoli als verantwoordelijke van de groep was aangeduid, kon niet beweren dat hij als Jood op de vlucht was voor de rassenwetten, iets wat Primo Levi, Luciana Nissim en Vanda Maestro dan weer wél konden zeggen.

Als we de getuigenissen van Guido Bachi en Aldo Piacenza mogen geloven, werd deze beslissing unaniem genomen, maar zekerheid hebben we daar niet over. (Zo schrijft Primo Levi dat hij ervoor gekozen had zich na zijn gevangenneming niet als partizaan aan te geven.) Het was bekend dat voor de partizanen bij een aanhouding hun leven op het spel stond, terwijl de Joden naar verzamelkampen werden gestuurd.

Over de gevangenneming van Vanda Maestro weten we niets. Luciana Nissim van haar kant herinnert zich de periode van haar hechtenis nog zeer goed, maar niet dat ze aan een ondervraging is onderworpen. Dat kan niet gezegd worden van Guido Bachi, Aldo Piacenza en Primo Levi, hoewel we hier toch ook moeten preciseren: Guido en Aldo werden als ‘rebellens’ omschreven omdat ze deelnamen aan de verbindingsvergaderingen met de verantwoordelijken van de groep van Brusson-Arcesaz-Graines en ook met de afgevaardigden van de bevrijdingscomités van Casale Monferrato, Alessandria en Turijn, en dat in aanwezigheid van Redi en Meoli, ondanks hun raciale classificatie. Primo Levi daarentegen heeft aan geen van deze vergaderingen deelgenomen: zijn naam komt nooit voor in de politieverslagen, de getuigenverklaringen of zelfs de verklikkingen na het einde van de oorlog. Het was dus makkelijker voor hem, zoals ook voor Vanda Maestro en Luciana Nissim,

© Alle rechten voorbehouden

om te beweren dat hij een Jood op de vlucht is en op zijn woord te worden geloofd.

Omdat er van ondervragingen van Levi en zijn twee vriendinnen in de geraadpleegde archieven geen enkel verslag is teruggevonden, kunnen we diverse hypothesen naar voren schuiven. Misschien zijn de betrokken archieven onmiddellijk na de bevrijding geplunderd, door de mensen die op een of andere wijze bij die ondervragingen waren betrokken (dit komt nogal vaak voor). Ofwel zijn de documenten verloren gegaan bij hun overbrenging uit de diverse kazernes en andere plaatsen waar ze werden bewaard naar de betrokken instellingen (het politiebureau, de prefectuur, de ministeries). Of misschien werden ze beschouwd als waardeloos voor de politie. Zoals prefect Carnazzi in zijn rapport schrijft:

In de *Ristoro*, beheerd door een zekere Page Eleuterio maar in de feiten bestuurd door zijn vrouw Varisellaz Maria, bevonden zich als gasten ook [d.w.z. behalve de rebellen] drie individuen van het Joodse ras, die er hun toevlucht hadden gezocht als gevolg van

– De zeven vrienden van Turijn: Primo Levi, Ada Della Torre, Emilio Diena, Eugenio Gentili Tedeschi, Carla Consoni, Vanda Maestro.

Primo Levi en het Verzet (vervolg)

de recente rassenwetten. Het waren meer bepaald: Dottore Levi Primo, Dottore Nissim Luciana en Dottore Maestro Vanda.¹⁵ Aangezien er hun niets anders ten laste kon worden gelegd, werden ze naar het concentratiekamp van Carpi gestuurd.¹⁶

Aangezien Levi het in zijn verhalen heeft over ondervragingen die hij onderging in aanwezigheid van Redi en van commandant Ferro, die in de novelle *Goud (Oro)* 'Fossa' heet, is het waarschijnlijk dat die ondervragingen gingen over zijn familie en zijn niet-aangehouden Joodse vrienden, en ook over hun schuilplaatsen.

IN DE CEL

We beschikken over gedeeltelijke informatie over de activiteiten van Levi en zijn gezellen gedurende de maand die zij in de gevangenis van Aosta hebben doorgebracht. Ondanks het spaarzame licht in zijn cel las Levi boeken, en probeerde hij die aan de anderen door te geven. Op bepaalde woorden en letters bracht hij onzichtbare tekens aan, waardoor hij met de anderen in gesprek kon blijven. Over een andere wijze om te communiceren vertelt Levi in 'Goud': 'Op de vierde dag stopte ik tijdens het luchten ongemerkt een grote steen in mijn zak.' Aldo en Guido bevonden zich in cellen naast de zijne, maar de communicatie verliep moeizaam, want 'je had een uur nodig om één zin door te krijgen, al kloppend op de muur, zoals de mijnwerkers uit Zola's *Germinal* die in de mijn opgesloten zaten.' (Levi 2009, 140)

Ondanks het respect dat de milicien die hem had aangehouden voor hem aan de dag legde – hij was er zich van bewust dat er zich een licentiaat bij hem bevond – voelde Primo Levi zich verlaten en verloren. Hij geeft expliciet uiting aan zijn verwardheid en vergelijkt zichzelf met de kleine muis die in zijn cel binnendrong: 'Ik voelde me muiziger dan hij: ik dacht aan de paden door de bossen, aan de sneeuw buiten, aan de onverschillige bergen, aan de honderd heerlijke dingen die ik zou kunnen doen als ik maar weer vrij was en voelde een brok in mijn keel.' (*Ibid.*)

Toch hervindt hij een levensenergie die vergelijkbaar is met de energie die hem in het kamp ertoe zal aanzetten zich fit voor het werk te verklaren. Dat zal hem de kracht geven om zich te beginnen te verzetten en zich niet te laten gaan, zoals de gevangenen die men 'muzelmannen' noemt. Het zal hem tot slot ook helpen om solidair te zijn en poëzie te schrijven, en om de vriendschap met Pikolo en andere gevangenen in Monowitz te cultiveren. Die levensenergie duikt op uit de duisternis en de kilte van zijn cel, en wordt in de novelle 'Goud' verpersoonlijkt in het verhaal van de smokkelaar met wie hij de ruimte deelt: dat is een man 'mager en een beetje gebogen, met verward kroezig haar, een stoppelbaard, een grote hoekige neus, een monder zonder lippen en een schichtige blik.' (*Ibid.*, 141) Soms is hij wanhopig, soms hoopvol, hij vreest voor zijn leven maar is vastbesloten nooit te wijken. Dit zijn de laatste woorden van het verhaal: 'Ik voelde me in de greep van een ondraaglijke jaloezie op mijn onbetrouwbare metgezel, die al snel weer zou terugkeren naar zijn wisselvallige, maar monstrueus vrije bestaan, naar zijn onuitputtelijke druppelende goudstroompje, naar een snoer van dagen zonder eind.' (*Ibid.*, 144) Over tranen heeft

(15) Noot van de vertaler: iedereen met een licentiaatsdiploma wordt in Italië *dottore* genoemd.

(16) Rapport van prefect Carnazzi, Aosta, 7 maart 1944, Prefettura della Repubblica, aan de procureur-generaal bij het Tribunale speciale per la difesa dello Stato, en pc bij het Ministero dell'Interno, directoraat-generaal van de P.S.

Primo Levi het niet, maar het geluid van de stroom waarvan hij het murmelen in zijn cel oproept, zou er een metafoor voor kunnen zijn.

VERDRONGEN

Levi heeft de novelle geschreven toen het leven na zijn terugkeer hernam. Het zwakke schijnsel dat hem de kracht had gegeven zich te verzetten, te hopen en te leven was niet uitgedoofd. En zoals alles was begonnen toen hij werd aangehouden na zijn keuze om zich bij een groepje partizanen te voegen, kreeg hij voor het eerst ook de kracht om te reageren in de cel van Aosta. Toen begreep hij hoe ver hij kon gaan.

Tegen het einde van de maand januari 1944¹⁷ worden Vanda, Luciana en Primo op een passagierstrein gezet die hen van het station van Carpi naar het kamp van Fossoli bracht. Daar eindigt voor Levi ook zijn korte ervaring in het Verzet. Wat daarvan overblijft zijn een pijnlijke, onontwarde knoop (de executie van de jongeren uit de groep) en een verdriet dat hem zal vergezellen, eerst tijdens zijn verblijf in Fossoli en later, dag en nacht, op de lange reis naar Auschwitz. Hoewel het uit zijn geschriften en getuigenissen wordt verdrongen (we hebben gezien dat wat Levi er heeft ervaren wordt onderschat, als er al niet stilzwijgend aan wordt voorbijgegaan), ligt hier volgens ons de kiem van zijn weerbaarheid die maakt dat hij zich met lichaam en ziel verzet tegen het geweld en de vernederingen die hem tijdens zijn lange periode van gevangenschap in Auschwitz-Monowitz ten deel vallen. Zoals het gebergte is het verzet voor Primo Levi, op het moment van de beslissende beproeving van de vlucht en de deportatie, de passage waarin hij in de volwassenheid wordt geïnitieerd. ■

Vertaling: Patrick De Rynck

(17) De datum van de overbrenging is niet in alle verslagen dezelfde. In *Is dit een mens?* schrijft Primo Levi: 'Toen ik er [in Fossoli] aankwam, eind januari 1944' (Levi 2013, 12). Luciana Nissim heeft het over midden januari: 'Vervolgens, omstreeks midden januari, verzamelde men in een zaal in Aosta alle Joden die men bijeen had gekregen (veel Joden leefden immers ondergedoken in de Val d'Aosta). Er moeten vijftig tot zestig Joden zijn geweest: oude mensen, jongeren, veel Joegoslavieren [...]. We zijn daar anderhalve dag gebleven en vervolgens werden we aan boord van treinen gebracht en vervoerde men ons naar Fossoli.' (Chiappano 2010, 68). Liliana Picciotto schrijft dan weer: 'Tussen 20 en 21 januari is de groep mensen die in de provincie Aosta zijn gearresteerd in Fossoli aangekomen. Bij hen was ook Primo Levi.' (Picciotto 2010, 40).

BIBLIOGRAFIE

- Carole Angier, *Il doppio legame, vita di Primo Levi*, Milaan: Mondadori, 2004.
- Alessandra Chiappano, *Luciana Nissim Momigliano: una vita*, Firenze: Giuntina, 2010.
- Paolo Momigliano Levi, 'L'esperienza della Resistenza nella vita e nell'opera di Primo Levi', in *Id. & Rosanna Gorris, Primo Levi: testimone e scrittore di storia*, Firenze: Giuntina, 1999.
- Primo Levi, 'Il faraone con la svastica', in *L'asimmetria e la vita. Articoli e saggi 1955-1987*, Turijn: Einaudi, 2002.
- , *Het periodiek systeem. Verhalen van een leven*, vertaald uit het Italiaans door Frieda De Matteis-Vogels, Amsterdam: Meulenhoff, 2009.
- , *Is dit een mens?*, vertaald uit het Italiaans door Frieda De Matteis-Vogels, Amsterdam: J.M. Meulenhoff, 2013.
- Fabrizio Meni, *Quando i tetti erano bianchi, Casale e il basso Monferrato dal fascismo alla resistenza*, Alessandria: Edizioni dell'Orso, 2000.
- Roberto Nicco, *La Resistenza in Valle d'Aosta*, Aosta: Musumeci editore, 1990.
- Liliana Picciotto, *L'alba ci colse come un tradimento*, Milaan: Mondadori, 2010.
- Frediano Sessi, Renato Sandri & Enzo Collotti, *Dizionario della Resistenza*, volumes I en II, Turijn: Einaudi, 2001.